

متن پیاده سازی شده جلسه دوم سال سوم درس تفسیر قرآن کریم - 12 مهر 1402

فایل پیاده سازی شده : [کلیک کنید](#)

بسم الله الرحمن الرحيم

معنای «دین» در کریمه «مالک یوم الدین»

سخن در این بود که آیا «دین» در این آیه به معنای جزا و محاسبه است یا به معنای آیین، شریعت و قانون؟! همانطور که در آیات بسیاری نیز باید همین معنا (=آیین و شریعت) را در نظر گرفت؛ مانند «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (آل عمران/ 19)، «لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ» (کافرون/ 6)، «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا» (شوری/ 13). در نظر گرفتن واژه دین به معنای مجازات، مؤونه دارد برخلاف معنای شریعت و قانون که معنا کردن دین بدان، مؤونه‌ای ندارد. در صورت انتخاب معنای آیین و دین اسلام، توجه نام‌گذاری روز قیامت به یوم الدین، آن است که حاکمیت علی الاطلاق دین به معنای قانون و شریعت تنها در روز قیامت محقق می‌شود. دین در دنیا فی الجمله حاکم است اما بالجمله حاکم نیست.

گرچه بسیاری از کتب لغت به عنوان نماینده عرف، دین را «جزا و محاسبه» معنا کرده‌اند اما باید توجه داشت که در موارد بسیاری، معنای بیان شده در کتب لغت، متأثر از فرهنگ دینی است و نه برخاسته از استعمال و نگاه عرب خالص. لذا ممکن است در این واژه نیز معنای مناسب با آیات و روایات بیان شده باشد. مگر اینکه شاهی بر این معنا در غیر قرآن کریم (و روایات) ببایم. در هر صورت، مراد از یوم الدین، روز قیامت است؛ چه به معنای روز مجازات و چه به معنای روز حاکم بودن شریعت و قانون.

نکات آیه کریمه

1. چنینش آیات در این سوره مبارکه؛ آغاز سوره با «بسم الله الرحمن الرحيم» و سخن از رحمت پروردگار است و پس از آن، کلام از تربیت؛ آنجا که می‌فرماید: «رب العالمین». چه «رب» را به معنای مربی در نظر گیریم و چه اینکه مراد از «رب» را سید و آقا بدانیم. لذا چنانکه پیش از این بیان شد پیام این سوره، پیامی تربیتی است. لذا بخش اول سوره از ذکر مبدأ آغاز شده و به ذکر معاد ختم می‌شود. در آیات ابتدایی سخن از مبدأ و پروردگار است و در این آیه شریفه معاد مورد بیان و اشاره است. توجه به مبدأ و معاد موجب سعادت‌مندی بشریت و تمام بخش‌های آن خواهد بود؛ همان‌طور که غفلت از آن سبب بدبختی و شقاوت است.
2. توأم بودن رحمت و حساب بر اساس حکمت؛ خداوند متعال در این بخش از سوره، سخن را از بیان رحمت، آغاز می‌کند اما به رحمت ختم نمی‌کند. چرا که تربیت الهی در قرآن کریم بر اساس حکمت است و اقتضای حکمت، رحمت و عذاب، هر دو، است. بر خلاف ادیان و آیین‌های بدون حکمت و رها که حسابی در آن‌ها نیست. لذا توجه به این نکته، مواظبت بر اعتدال در همه امور فکری و عملی را می‌آموزد. لذا صحیح آن است که بدل از سخن رایج «دین و رحمت»، «دین و حکمت» مطرح گردد و اینکه اسلام را تنها دین رحمت و یا تنها دین قدرت معرفی کنیم، تعریفی نابجا از اسلام است. دین حنیف، به معنای مسامحه و رحمت و رأفت به همراه محاسبه و مجازات و حدود و... است. گرچه محاسبه الزاما با عذاب همراه نیست و ممکن است در نهایت همراه با عفو باشد.
3. سفارش به تلاوت بسیار این آیه شریفه در روایات؛ در تفسیر نورالثقلین نقل شده است که حضرت امام سجاد(ع) این آیه را تا آنجا تکرار می‌فرمودند که گویا جان به جان‌آفرین تسلیم کرده‌اند.
4. دقت در حسابرسی الهی؛ عفو و رحمت الهی بی‌منتهاست چنانکه در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ

ما دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ» (نساء/ 48). امام علی(ع) این آیه را محبوب‌ترین آیه نزد خود بیان می‌فرمایند. برخی بر اساس این آیه شریفه و مضامین مشابه در آیات دیگر و روایات معصومین(ع)، ناخودآگاه، گمان بر سستی محاسبه در روز قیامت برده‌اند اما آیه مورد بحث (=مالک یوم الدین) اشاره به دقت در محاسبه روز قیامت دارد. خداوند، خود محاسب در روز قیامت است و او اگر کاری را به دست گیرد، آن را محکم و در بالاترین درجه دقت به انجام می‌رساند. حتی اگر «دین» را به معنای آیین و شریعت و قانون در نظر بگیریم، همین مطلب به دست می‌آید و حاکمیت قانون و آیین نیز با دقت در محاسبه محقق می‌شود. در روایت نقل شده که خداوند متعال به حضرت موسی(ع) فرمود: آیا هرگز کاری برای من کرده‌ای؟ موسی(ع) عرض کرد: برایت نماز گزاردم، روزه گرفتم، صدقه دادم و ذکر به جای آوردم. خداوند تبارک و تعالی فرمود: نماز که برهان و حجت توست و روزه سپرت و صدقه سایه (و همراه تو) و یاد من نور (و روشنی) برای تو. چه عملی برای من انجام داده‌ای؟ موسی علیه السلام عرض کرد: مرا به آن کار که برای توست راهنمایی فرما. خداوند فرمود: ای موسی! آیا هرگز برای من، با کسی دوستی کرده‌ای و به خاطر من با کسی دشمنی ورزیده‌ای؟ پس موسی(ع) دانست که برترین اعمال، دوستی و دشمنی به خاطر خداست. این حدیث شریف دقت در محاسبه خداوند را بیان می‌فرماید. هرچند ممکن است پس از حساب، با اقتضای حکمت، بارش رحمت آغاز شود.

3. چهار نوع قانون، قانون‌گذاری و قانون‌گذار؛ قانون‌گذاران و قانون‌گذاری در دنیا به چهار صورت ذیل وجود دارد.

1. قانون‌گذاری سخت و خشونت در اجرای آن؛ مانند حکومت‌های دیکتاتوری.
 2. قانون ملایم و اجرای همراه با ملایمت و اغماز؛ آیین‌واره‌هایی وجود دارد که در واقع قانونی ندارند و در موارد اندک قانون نیز بسیار با تسامح برخورد می‌کنند.
 3. قانون سخت اما بدون محاسبه در مقام اجرا؛ مانند قانون اینکه در کشور ما برخی قوانین بسیار سخت است اما عملاً اجرا نمی‌شود. از آن جمله گاهی یک دهم قیمت خانه در صورت معامله به عنوان مالیت باید اخذ شود اما چنین مالیاتی در عمل پرداخت نمی‌شود و اجرای آن موجب عسر و حرج برای مردم می‌گردد.
 4. قانون مطلوب و سهل اما حسابمند و سخت‌گیرانه در مقام اجرا؛ قوانین اسلام از این نوع است. در قوانین اسلام حتی «لا حرج» نیز بدین معنا نیست که برخی قوانین اسلام حرجی است و با این قاعده، نفی شده و به کلی کنار می‌رود. قانون نفی حرج که نوعی چارچوب و الگوواره (=پارادایم) است و نه قانونی خاص. به بیانی دیگر این قاعده لباسی سرتاسری بر قوانین دین است. قانون نفی عسر نیز همین‌گونه است و لسان قرآن کریم و روایات در رابطه با چنین قوانینی، لسان بیان رویکرد است.
- با وجود حرجی و دشوار نبودن قوانین و احکام اسلام، اجرای آن الزامی و بدون تعطیل است. در آن ترخیص وجود دارد اما تعطیل‌بردار نیست. مانند نماز که لا تترک بحال و از نماز در حالت عادی تا نماز غرقی در احکام اسلامی بیان شده است. با این بیان، در دین اسلام گستردگی عفو و رحمت با دقت در محاسبه همراه است. از نمونه‌های توجه به دقت در محاسبه، آیه 282 سوره بقره است که طولانی‌ترین آیه قرآن کریم است. در این آیه شریفه ده مرتبه به کتابت و ثبت بدهی و قرض اشاره فرموده است. در واقع خداوند متعال می‌فرماید همانگونه که او در ثبت و ضبط، دقیق است، مردم نیز باید اهل دقت و ثبت و ضبط باشند و اهل غرر نباشند. غررانگاری و خطرانگاری در شریعت وسیع‌تر از غرر در غیر آن است. بدین معنا که مواردی را عرف غرر بر نمی‌شمارد اما اسلام و شریعت حقه آن را غرر به شمار آورده است.